

УДК 371.321:801.8

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ОСВІТИ

Оксана КУЧЕРУК, доктор педагогічних наук, професор кафедри дидактичної лінгвістики та літературознавства ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто проблему формування риторичної особистості старшокласника на засадах компетентнісного підходу. Шляхом аналізу і синтезу науково-методичних ідей визначено лінгводидактичні умови, що впливають на ефективність риторичної підготовки юного мовця. Описано модель формування риторичної компетентності старшокласників у процесі навчання української мови. Окреслено підходи до мовної освіти, принципи, на основі яких формується риторична компетентність учнівської молоді, приділено увагу системі методів навчання, завданням риторичного змісту. Наведено лінгвометодичну інтерпретацію механізмів реалізації риторичної компетентності старшокласників крізь призму комплексу вмінь продуктивного і рецептивного мовлення.

Ключові слова: риторична особистість, риторична компетентність, підходи до навчання, принципи навчання, методи навчання, механізми реалізації риторичної компетентності.

ОКСАНА КУЧЕРУК. ФОРМИРОВАНИЕ РИТОРИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В ПРОЦЕССЕ УКРАИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассмотрена проблема формирования риторической личности старшеклассника на засадах компетентного подхода. Путем анализа и синтеза научно-методических идей определены лингводидактические условия, что влияют на эффективность риторической подготовки юного носителя языка. Описана модель формирования риторической компетентности старшеклассников в процессе обучения украинскому языку. Намечены подходы к языковому образованию, принципы, на базе которых формируется риторическая компетентность ученической молодежи, уделено внимание системе методов обучения, заданиям риторического содержания. Представлена лингвометодическая интерпретация механизмов реализации риторической компетентности старшеклассников через комплекс умений продуктивной и рецептивной речи.

Ключевые слова: риторическая личность, риторическая компетентность, подходы к обучению, принципы обучения, методы обучения, механизмы реализации риторической компетентности.

OKSANA KUCHERUK. Formation of the rhetorical competence of senior pupils during Ukrainian-language education

The article deals with issue of forming the rhetorical personality of senior pupils on the basis of competence approach. The author identified the linguodidactic conditions affecting the efficiency of rhetorical training young speaker by the analysis and synthesis of scientific and methodological ideas. Model formation rhetorical competence of senior pupils in learning the Ukrainian language has been described. This research seeks to address the issues of the approaches to language education, the principles on which formed rhetorical competence of students, teaching methods system, and the task of

rhetoical content. The author presents lingvo-methodical interpretation of the implementation mechanisms of rhetorical competence seniors through the prism of complex skills productive and receptive speech.

Keywords: rhetoric personality, rhetorical competence, approaches to learning, principles of teaching, learning methods, mechanisms of implementation the rhetorical competence.

Стратегічним завданням сучасної шкільної українськомовної освіти є формування юної мовної особистості, яка володіє кількома компетентностями. З огляду на суспільні й освітні запити особливого значення набуває комунікативна компетентність, що на вищому рівні розвитку виявляється як риторична. Актуальність проблеми розвитку риторичної компетентності не лише виявляється в соціальному контексті щоденних мовленнєвих практик, а й усвідомлюється представниками державних органів освіти, – це зумовило введення риторики в шкільну програму з української мови. Наразі виникає чимало запитань щодо того, як забезпечити ефективну риторичну підготовку учнів у системі українськомовної освіти.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемі формування риторичної компетентності, свідчить, що окремі питання риторичної освіти школярів розкрито в працях вітчизняних учених (О. Горошкіної, О. Караман, С. Карамана, А. Нікітіної, Г. Шелехової та ін.). Загалом дослідницький інтерес сучасних лінгводидактиків, які розглядають теорію і практику риторичної освіти, пов'язаний із вивченням сутності риторичної компетентності (Н. Голуб, І. Дроздова, В. Нищета та ін.), із визначенням ролі тексту у формуванні риторичних умінь і навичок (Т. Ладиженська, М. Пентиліук, Л. Скуратівський та ін.), із розробленням змісту і методів навчання риторики (А. Михальська, Е. Палихата, Г. Сагач та ін.). М. Пентиліук слушно зазначає: "на заняттях з риторики в старших класах необхідно вчити школярів відходити від стандартних завчених фраз,

розвивати творчі здібності, розумно поєднувати роботу над усним і писемним мовленням, урізноманітнювати види робіт та їх тематику, створювати ситуації, наближені до реальних умов, що сприятиме формуванню риторичної особистості" [5, с. 18]. Однак проблема формування риторично компетентної особистості потребує подальшого вивчення й обговорення. Відкритим залишається питання: як реалізувати компетентнісний підхід до риторичної підготовки в шкільному курсі української мови, щоб учень, опанувавши цей курс, міг відчувати себе більш успішним мовцем.

Мета публікації – визначити лінгводидактичні умови й окреслити модель ефективного формування риторичної компетентності старшокласників у процесі навчання української мови.

Рівень риторичної підготовки учня залежить від формування й розвитку його риторичної компетентності. У цьому контексті важливо розуміти суть поняття риторичної компетентності як властивості риторичної особистості. Сама риторична особистість – це частковий вияв мовної особистості, носій мови, здатний ефективно володіти стратегіями й тактиками впливового, переконливого мовлення за законами риторики. Аналіз щоденних дискурсивних практик дає змогу виділити кілька типів риторичної особистості з погляду творчого ставлення до мовленнєво-мисленнєвої діяльності: лжеритор (про такого мовця в народі кажуть: "базіка – мовний каліка", по суті його неможливо слухати); наслідувальний тип (має добру пам'ять, докладно переказує, копіює мовленнєву поведінку інших); творчий тип (виявляє інтерес до мовотворчості митців слова, розвинене продуктивне мислення, оригінальне образне мовлення, володіє різними стратегіями й тактиками красномовства, здатний уникати конфліктних ситуацій зі слухачами, відповідальний за власну комунікативну діяльність).

Риторична компетентність є показником високого рівня комунікативної компетентності носія мови. Зокрема, В. Нищета розглядає

риторичну компетентність як володіння риторичними знаннями, уміннями, навичками, якостями особистості, що визначають здатність і готовність до ефективного й оптимального спілкування, реалізовані й закріплені в досвіді комунікативної та риторичної діяльності. Учений визначає складну структуру риторичної компетентності в шести площинах: 1) теоретико-практичній (комплекс мовних і риторичних знань у контексті їх вправного застосування в мовленнєвій і риторичній діяльності); 2) організаційно-методологічній (вправність у доборі стратегій і тактик спілкування); 3) процесуально-діяльнісній (навички спілкування, комунікації відповідно до мовленнєвої ситуації; застосування вмінь використовувати вибрані засоби для досягнення комунікативної мети); 4) морально-етичній (цінності, ціннісні орієнтації, духовність особистості); 5) комунікативної активності (комунікабельність); 6) впливовості мовленнєвого акту (вправність у володінні експресивно-емоційними засобами мови для досягнення запланованого прагматичного результату) [4, с.23]. Отже, риторична компетентність становить інтегративну характеристику мовця і його мовленнєвої поведінки. У структурі риторичної компетентності можна виділити кілька компонентів: *мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, мовленнєво-поведінковий, мовно-естетичний, морально-ціннісний, рефлексійний* та ін., – елементами яких є риторичні знання, уміння, досвід, здібності, потреби, наміри, ціннісні орієнтації, емоційне й інтелектуальне ставлення особи до дійсності.

Для цілісного розвитку риторичної компетентності важливо уявити модель відповідної навчальної системи, ця модель відображає насамперед внутрішні зв'язки між її компонентами, а також зв'язки із зовнішнім освітнім середовищем, специфіку якого становлять освітні умови шкільного кабінету української мови, освітні ЗМІ, спілкування з діями культури, соціальне оточення, прийняті в суспільстві духовно-культурні цінності, морально-етичні норми та ін. У структурі зазначеної моделі має

бути п'ять взаємопов'язаних компонентів: *концептуальний, цільовий, змістовий, технологічний, оцінювально-результативний*.

Теоретичну основу моделі становить концептуальний компонент. Концепція сучасної навчальної системи, орієнтованої на риторичну підготовку учнів, ґрунтується на трьох основних підходах: *особистісно орієнтованому, компетентнісному, комунікативно-діяльнісному*. Визначальною ознакою особистісно орієнтованого підходу є створення умов для особистісного розвитку учня-ритора. Компетентнісний підхід спрямовує на формування й розвиток у старшокласників риторичної компетентності в системі загальних і предметних компетентностей як інтегрованих особистісних утворень, що містять знання, уміння, ставлення, досвід діяльності. Важливо розуміти компетентнісний підхід як такий, що фіксує і встановлює підпорядкованість знань умінням, акцентуючи на практичному аспекті (І. Зимня) [3, с.32-36]. Комунікативно-діяльнісний підхід орієнтує на створення умов для практики мисленнєво-мовленнєвої діяльності в різних ситуаціях природного спілкування.

Аналіз теорії і практики навчання свідчить, що для забезпечення належного рівня риторичної підготовки особистості доцільно використовувати специфічні підходи до організації навчання: *комунікативно-ситуативний, власне риторичний, когнітивно-герменевтичний, лінгвокреативний*. Підходи до організації навчання – це методологічні орієнтири, в основі яких система принципів. Серед принципів формування й розвитку риторичної компетентності особливе значення мають такі: *принцип внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків у навчанні; принцип текстоцентризму; риторичної взаємозалежності продуктивної і реценсивної мовленнєвої діяльності; принцип гармонізуючого діалогу; принцип риторизації педагогічного дискурсу з урахуванням національних традицій красномовства; лінгвокультурологічний принцип; принцип персоналізації в навчанні; принцип стимулювання різноманітної мотивації особистості (пізнавальної, мовно-естетичної,*

соціокультурної, креативної, текстотворчої, комунікативної, лідерства); *принцип комунікативної ситуативності; принцип тематичної й методичної варіативності; принцип навчальної співпраці* та ін. Ці принципи орієнтують на риторичний розвиток мовної особистості шляхом поєднання мовно-мовленнєвої підготовки учня з вивченням соціокультурних знань. Реалізація наведених принципів можлива за умови використання культурних мовленнєвих моделей і застосування збагаченої системи методів навчання з огляду на цілі риторичної підготовки та індивідуально-психологічні особливості учнів.

Цільовий компонент окресленої моделі навчальної системи формується з мети і цілей риторичної підготовки. *Мета* – розвиток риторичної компетентності старшокласників на основі опанування теоретичних засад красномовства й елементів практичної риторики. Навчальні *цілі* (суть яких виражають знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінювання) підпорядковуються соціокультурним запитам суспільства і, поза іншим, передбачають засвоєння базових риторичних понять, термінів, правил красномовства, культивування вмінь сприймати й інтерпретувати риторичний текст, розвиток навичок виконувати риторичний аналіз, продукувати тексти різних жанрів, типів, стилів мовлення, формування й удосконалення здатності успішно виступати з промовою, дискутувати, вести полеміку тощо.

Змістовий компонент моделі, з огляду на мету й навчальні цілі, становить тематичний матеріал, орієнтований на теоретико-практичну підготовку учнів: розкриття старшокласникам основних понять риторики, засвоєння теоретичних відомостей про розділи класичної риторики, види красномовства, типи промов, жанри публічного мовлення, структуру виступу, правила успішного мовлення та ін., набуття риторичних умінь, практичного досвіду красномовства в різних соціокультурних ситуаціях. Відповідно до специфіки курсу засвоєння основ риторики має практичне спрямування на оволодіння прийомами переконливого мовлення з

урахуванням форм, типів, стилів, жанрів мовлення. У визначенні змістового компонента моделі риторичної навчальної системи важливо врахувати, що на уроках української мови, з огляду на специфіку предметної взаємодії суб'єктів навчання як мовних особистостей у площині *мови, тексту, комунікативної діяльності*, риторична компетентність відповідно формується й реалізується на трьох змістових рівнях: *лінгвістичному* рівні мовних операцій, *текстовому* рівні риторичних дій (текстосприймання і текстотворення), *комунікативному* рівні риторичної діяльності.

Особливості цілей і змісту формування й розвитку риторичної компетентності потребують адекватної системи *методів навчання*: *когнітивних* (метод когнітивного моделювання, метод визначення й пояснення понять, метод тезаурусний, метод роботи з інформаційними джерелами, метод "ключові слова"), *практичних* (метод вправ, метод риторичного аналізу тексту, метод конспектування, метод тестів, метод проєктів, метод риторичної папки), *герменевтичних* (метод риторичної інтерпретації образу оратора, метод виразного читання, метод "позначки", метод переказування, метод художнього перекладу, метод символічного бачення смислу тексту), *креативних* (метод синектики, метод "сенкан", метод придумування історій, метод проєктів), *комунікативних* (метод дискусії, метод діалогування, метод "кейс", метод рольової гри, метод моделювання комунікативних ситуацій) тощо. Ці методи становлять основу навчальних технологій, пріоритетне місце серед яких відводиться *інтерактивним технологіям*, розробленим з урахуванням різних соціокультурних ситуацій, наближених до реального життя. Закономірно, розвиток компетентності відбувається в самій діяльності – для того щоб утілити цю ідею в практиці навчання риторики, потрібно в межах навчальних технологій пропонувати учням завдання риторичного змісту, серед них інтелектуально-мовленнєві, комунікативні, самоорганізаційні, наприклад:

1. Порівняйте запропоновані вчителем два тексти. Поясніть, за допомогою яких виражальних засобів кожному автору вдалося створити риторичний ефект.

2. Складіть і озвучте діалог-рекламу цікавій книжці, яку б ви порадили прочитати своїм друзям.

3. Уявіть, що вам потрібно підготувати виступ на тему “Афоризм – як бджола: в ньому і золотистий мед, і отруйне жало” (Кармен Сільва). Складіть і запишіть план виступу.

Технологічний компонент навчальної моделі передбачає виконання учнями комунікативних завдань, зокрема й власне риторичних, із використанням різних мовленнєво-комунікативних стратегій: *репродуктивно-трансформувальної* (реферування, переказування, коментування), *продукування мовлення за аналогією, тобто за зразком, запропонованою текстовою моделлю* (складання пам'ятки про секрети риторичного успіху для оратора-початківця, укладання тематичного словничка афоризмів, розроблення алгоритму побудови публічного виступу), *конструктивно-продуктивної* (під час побудови цікавої розповіді, лінгвістичної казки, пояснення, виконання індивідуального проекту з подальшою презентацією й захистом його на уроці) тощо. Мовленнєво-комунікативна стратегія – це програма дій мовця. Реалізацію мовленнєво-комунікативної стратегії забезпечують вибрані учнями комунікативні *тактики*, тобто система дій мовця, сукупність відповідних прийомів: *звернення до авторитетів, аргументування, жарт, каламбур, порівняння* та ін. Окреслена система роботи в межах українськомовної освіти веде до оволодіння різними моделями комунікативної поведінки, збагачення культури мовомислення й особистісного досвіду школярів.

Під час ефективно організованої практичної роботи учні матимуть змогу опанувати *механізми реалізації риторичної компетентності* на основі п'яти частин класичного риторичного канону й чотирьох етапів мовленнєвої діяльності (орієнтування, планування, реалізації, контролю),

за О. Ворожбитовою [1, с. 144-151]. У контексті ідей О. Ворожбитової лінгвометодична інтерпретація цих механізмів, побудована на основі врахування рекомендацій шкільної програми й конкретних мовленнєвих умінь старшокласників щодо продуктивного і рецептивного, усного і писемного мовлення, може мати такий вигляд:

- *орієнтувальний механізм* (забезпечує загальне орієнтування в мовленнєвій ситуації): уміння з'ясовувати й усвідомлювати цілі, умови комунікації, розуміти психологію адресата, його реакцію під час спілкування, уміння відчувати переживання співрозмовника, виявляти співчуття до ближнього; уміння вибирати стиль, тип мовлення, жанр майбутнього висловлювання (тексту) з урахуванням конкретної мовленнєвої ситуації, щоб переконливо вплинути на співрозмовника; уміння вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; уміння прогнозувати тему, мету, характерні ознаки розмови (тексту); уміння адекватно сприймати почуте й прочитане;

- *інвентивний механізм* (забезпечує пізнавальну стратегію, що передбачає визначення в тексті взаємопов'язаних мікротем, які сукупно становлять цілу тему): уміння вибирати тему, осмислювати мету власного висловлювання (тексту), визначати можливі мікротеми, підпорядкованість і зв'язки між ними; уміння формувати задум промови, визначати план досягнення мети мовлення, проектувати висловлювання (текст, діалог), добирати відповідний матеріал; уміння з'ясовувати тему, мікротеми, основну думку почутого чи прочитаного тексту, визначати комунікативне завдання мовця, диференціювати основну й додаткову інформацію, розуміти логічні зв'язки між фактами, поняттями, виділяти ключові слова, робити тематичні виписки;

- *диспозитивний механізм* (забезпечує композиційно-комунікативну стратегію, пов'язану з визначенням логіки предмета мовлення й жанру з урахуванням законів сприймання мовлення й особливостей адресата): уміння послідовно викладати думки відповідно до плану, ураховуючи

структурні особливості типів мовлення (розповіді, опису, роздуму); уміння аргументувати думку, використовувати способи переконання, впливу на реципієнтів; уміння сприймати логіку побудови чужого висловлювання, аналізувати й оцінювати його з погляду композиційних особливостей;

- *елокутивний механізм* (забезпечує відповідну мовну стратегію з урахуванням конкретної мовленнєвої ситуації): уміння доцільно добирати мовні засоби відповідно до цілей і умов комунікативної ситуації, ураховуючи норми мовленнєвого етикету; уміння визначати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури), розуміти смислове навантаження мовних засобів у тексті, узагальнено-образне значення фразеологізмів;

- *мнемонічний механізм* (забезпечує стратегію запам'ятовування шляхом використання мнемонічних технік – прив'язування до місць, застосування аналогії, словесних ключів): уміння уникати невиправданих повторів слів, синтаксичних конструкцій, громіздких речень, уміння доцільно використовувати в мовленні цитати, покликання на авторитетні джерела;

- *акційний механізм* (забезпечує адекватну виголошувально-поведінкову стратегію і стратегію письма в конкретній мовленнєвій ситуації): уміння продукувати висловлювання (текст), дотримуючись орфоепічних, акцентологічних, правописних та інших мовних норм, уміння говорити зрозуміло, виразно й приємно, виявляючи свою позицію, уміння ефектно й ефективно виголошувати промову, доцільно використовуючи мовні і невербальні засоби; уміння налагоджувати контакт із людьми, ставити запитання, залучати аудиторію до діалогу, підтримувати спілкування;

- *редакційно-рефлексійний механізм* (забезпечує редагування висловлювання – поточне, підсумкове, акційне, післякомунікативне): уміння робити самоаналіз своєї рецептивної мовленнєвої діяльності, власного висловлювання (тексту), уміння коригувати його з погляду

змісту, композиції, мовного оформлення; уміння передавати думку різними способами, уміння адекватно оцінювати мовленнєву поведінку.

Опанувавши наведені механізми реалізації риторичної компетентності, учні зможуть ефективно взаємодіяти в природних ситуаціях спілкування на трьох взаємопов'язаних рівнях: *комунікативному*, ознакою якого є обмін інформацією, *інтерактивному*, що характеризується взаємодією носіїв мови, *перцептивному*, який передбачає сприймання, розуміння й оцінювання мовцями один одного.

Закономірно, що риторично компетентного учня може сформувати риторично компетентний учитель. Вивчення наукових праць (Н. Голуб, Л. Горобець, Л. Мацько, О. Сальнікової та ін.), присвячених порушеній проблемі, дає підстави для потрактування *риторичної компетентності педагога* як інтегративної суб'єктної властивості, яка характеризується здатністю особи реалізувати свій риторичний потенціал (знання, уміння, досвід, здібності, потреби, наміри, ціннісні орієнтації) на практиці для успішної діяльності в професійно-педагогічній сфері й соціально-культурному житті. Завдання риторично компетентного вчителя української мови – створити в процесі риторичної підготовки учнів необхідні й достатні умови для формування в них здатності ефективного (впливового й переконливого) мовлення в різних соціокультурних ситуаціях.

Процес формування риторично компетентних старшокласників на уроках української мови має складатися з кількох пов'язаних етапів, серед них – *підготовчого, комунікативного й контрольного-рефлексійного*. На *підготовчому етапі* учні усвідомлюють специфіку риторики, опановують необхідні теоретичні відомості, знайомляться з різними зразками риторичних текстів, здійснюють риторичний аналіз текстів, розширюють власну лінгвокогнітивну картину світу, аналізують відеофрагменти мовленнєвої поведінки й т. ін. На *комунікативному етапі* – виконують комунікативно-ситуативні й риторичні завдання, використовуючи різні стратегії усного мовлення і письма в мовленнєвих ситуаціях, беруть участь

у рольових іграх, виступають з доповідями, презентаціями, ведуть жваві діалоги, обмінюються думками, активно дискутують. Оскільки рівень загального й предметного розвитку учнів різний, то результати формування їх як компетентних риторів не однакові. Відповідно необхідним у риторичній підготовці є *контрольно-рефлексійний етап* – післякомунікативний (підсумковий), що забезпечує контроль і оцінювання рівня сформованості складників риторичної компетентності, самоконтроль і редагування навчальної поведінки, зокрема мовленнєвої, передбачає самоаналіз учнем навчальної діяльності й набутого рівня власного красномовства.

Шкільний словесник має пам'ятати, що контроль і рефлексія навчальних досягнень учнів як риторичних особистостей проводяться не лише на підсумковому етапі навчального процесу, а супроводжують кожний етап для постійного вдосконалення системи роботи з риторичної підготовки. Поточні, тематичні й підсумкові контрольні оцінки показують динаміку навчальних результатів, фіксуються в журналі та риторичній папці учня. Передбачені в моделі контроль і оцінювання навчальних досягнень школярів здійснюються за певними критеріями. Зокрема, *мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-мовленнєвий, комунікативний, особистісно-організаційний критерії* характеризуються низкою показників: наявність потреби вивчати риторику, займатися риторичною діяльністю, потреба в саморозвитку риторичних здібностей; духовно-ціннісні орієнтації; текстотворчі вміння, практичне володіння різними типами, стилями, жанрами мовлення, уміння виконувати риторичний аналіз тексту, аргументувати думку, висловлювати своє емоційно-інтелектуальне ставлення, робити самостійні висновки, здатність знаходити оригінальні шляхи розв'язання проблемних комунікативних завдань, здатність переконливо впливати на слухачів, доцільно поєднуючи мовно-виражальні і невербальні засоби спілкування, уміння визначати комунікативні цілі, планувати виступ (текст), ефективно використовувати різні прийоми

ефективного мовлення в ситуаціях спілкування; усвідомлення відповідальності за результати власної риторичної діяльності тощо.

Отже, умовою ефективного формування риторичної компетентності учнів є така навчально-методична модель, яка ґрунтується на трьох основних підходах до освіти: особистісно орієнтованому, компетентнісному, комунікативно-діяльнісному. Водночас важливе значення в цій моделі мають специфічні підходи до організації навчання: комунікативно-ситуативний, власне риторичний, когнітивно-герменевтичний, лінгвокреативний. Формування й розвиток риторично компетентних учнів – складний педагогічний процес, у якому необхідно врахувати мотиваційний, пізнавально-емоційний, інтерпретувальний, мовленнєво-комунікативний, креативний, самоорганізаційний аспекти навчальної діяльності. Ці аспекти важливо передбачити в процесі моделювання системи риторичної підготовки школярів та під час упровадження її в практиці українськомовної освіти. Навчально-виховна система, побудована відповідно до окресленої моделі, дає змогу учням мотивовано здобути практичний риторичний досвід і підвищити рівень риторичної вправності. Проблема розвитку риторичної компетентності юних носіїв української мови є відкритою для подальших досліджень.

Література

1. **Ворожбитова А. А.** Теория текста: Антропоцентрическое направление : [учеб. пособие] / А. А. Ворожбитова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высшая школа, 2005. – 367.
2. **Горобец Л.Н.** Риторическая компетенция учителя: проблемы исследования и практика формирования / Горобец Л.Н. // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – № 62. – С.214-218.
3. **Зимняя И. А.** Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании /

И. А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.

4. **Методика** навчання риторики в школі : [навч. посіб.] / Автор-укладач В. А. Нищета. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 200 с.

5. **Пентиліук М. І.** Роль тексту у формуванні риторичних умінь і навичок учнів // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі : зб. наук. праць (за мат-ми Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К.Я.Климової. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2015. – С. 8-19.